

ՍԱՏՆԵԱՐՈՍԱԿԱՆ

մէթեան վիեննա ծնած եւ Հոն Մխիթարեանց վանքը մկրտուած է: Ասիկա նոյն Մխիթարեանց եկեղեցւոյ մէջ առաջին մկրտութիւնն ըլլալով, Փրանկիսկոս Ա. կայսրը բարեհաճած էր իրեն կնքապար ըլլալ եւ անոր համար Փրանկիսկոս անունն ալ գրուած էր իրեն. (տես Neue Freie Presse, № 9. Նոյ. 1887.) Փրանկիսկոս Հերմէթ անունի եղած էր իր ճարտասանութեամբը, եւ գրեթէ 15 տարի մինչեւ 1880 թրիետի երկրորդ քաղաքապետ ըլլալով՝ ամէն անգամ քաղաքային ժողովի մէջ ճառարանութիւն մ'ընելուն՝ բոլոր ունեւորաց համակրութիւնն իրեն կը յանկուցանէր, եւ շատ դէպքի մէջ ժողովուրդն իւր սերն ու համարումը նաեւ հրապարակաւ իրեն կը յայտնէր: Ընդամիւս ժողովուրդեան սերն այնպէս սաստիկացած էր անոր կառքին ձիերը քակելով՝ իրենք քաշած տրամած են հանդիսիւ: Իւր պատուար որ ու մանաւանդ անշահասէր բնութիւնն ամէնուրեք ծանօթ էր, եւ թէպէտ մեծամեծ պաշտօններու մէջ գտնուելով՝ շատ գիւրաւ կրնար հարստութիւն ստանալ, սակայն ամենեւին աչք չուներ հարստութեան. այնպէս որ աղքատ մեռաւ եւ ընտանեացը միայն պատուաւոր անուն ձգեց, զոր իւր որդին հիմա կը պահէ իրբեւ գլուխ ապագայացումն ընկերութեան մը: Քաղաքապետութեան (municipalité) պալատին մէջ քաղաքն իւր շնորհակալութիւնը իրբեւ մշտատես ապացոյց իրեն մարմորէ յիշատակարան մը կանգնած է:

Գոթախտաբար այս ազգային ընտանիք կամաց կամաց խաղաղաց ու Գերմանացոց հետ ամուսնանալով՝ հայերէն լեզուն բոլորովին կորսնցուցած են ու միայն իրենց անունը մնացած է իրբեւ հայազգի. այսպիսի են՝ Հէրմէթեանք, կարճեանք, Պահատուրեանք, Բասեմեանք, Երամեանք, Մխիթեանք, Քեօֆթէրճեանք, Ղազարուեանք, Արգարեանք (ի Պաշապալովէ). (այս երկու վերջինք նոյն իսկ իրենց անունն իտալացուցած են Այւսնելլի եւ ի Ժուսթինելլի [Giustinelli] փոխելով):

Բնականապէս վերագոյն գրուածները կարգադրը հետաքրքիր է գիտնալ թէ ի՞նչ էր նոյն Մարաթ Թերէշա պարսկահայ պարսկութեանց հրամանագիրն. իրօք ալ արժանի է որ ասիկայ ծանօթ ըլլայ մեր ազգին: Նոյնն իտալերէնէ թարգմանելով՝ Հապէթի յարձր մէկ թուոյն համար կ'ուղարկեմ:

Հ. Մ. Գ.

Գ. Ա. Փիրղալէմեան: — Նոտարը Հայոց, Կ. Պոլիս, Յոկոբ, Ն. Կ. Պերպլերան, 1888, 80, 232 ներս:

Հայ ձեռագրաց յիշատակարաններու յարգն վերջին ժամանակներն ըստ արժանոյն ճանչցուեցաւ մեր գրագէտներէն, եւ իրաւամբը վասն զի ասոնք մեր պատմութեան դատարկ միջոցներն (lacune) կը լեցնեն, նախեաց մատուցանեցան գործունէութիւնը մեզի կը ծանուցանեն, մասնական գաւառի տեղեաց միաբանութեանց նաեւ ընտանեաց պատմութիւններէն բնկորներ մեզի կը հասցնեն, զորոնք ի զուր կը փնտռեն ուրիշ տեղ: Յիշատակարաններու օգտակար գործածութիւնն վերջին ժամանակները հեղինակներ եւ յօդուածագիրներ գործընդ ջուցընելէն ետեւ՝ ամէն գրագէտ եթէ ուրիշ բան կարող չէ ընել, գէթ ձեռքն ինկած յիշատակարաններն ի լոյս ընծայել կը ջանայ, եւ այսպիսիք արժանի են շնորհակալութեան:

Մենք պէտք ենք անչափ շնորհակալ ըլլալ Արժ. Ղեւոնդ Ա. Փիրղալէմեան ճոռեցւոյն, որ իւր երկպիմաստանկեց ճանապարհորդութիւններէն քաղած գրական բարեաց մէկ մասն ահա կ'ընծայէ ի վայել զրգրիտաց, Քր. Թ. 1393էն մինչեւ 1468 գրուած Հայ ձեռագրաց մէջէն, որչափ ինք տեսնել կարող եղած է, 276 Յիշատակարան ժամանակագրական կարգաւ դետեղուած կը հրատարակէ Նոթր-Է-Լ'ուայ անուն հաւաքածոյն մէջ: Իւրաքանչիւր յիշատակարանի սկիզբը գրուած է թէ ո՞ր ձեռագրի է յիշատակարանն, եւ ի ստորեւ կը նշանակուի թէ ո՞ր կը գտնուի նոյնն, երբ եւ ի՞նչ առթիւ ընդօրինակած է ինքն: Ամբողջ գործոյն մէջ բազմաթիւ ծանօթութիւնք արեւուած են, որոնք մերժ պատմական մեկնութիւնք են եւ մերթ անմահան ուղեւորութիւնէն ստացուած տեղեկութիւնք: Ի կարգի յիշատակարանաց զետեղուած են նաեւ քանի մ'ազգային հեղինակութեանց մէջ արդէն հրատարակուած յիշատակարանք: Չեռագիր մատենք, որոնցմէ առնուած են յիշատակարաններն, գրեթէ ամբողջ եկեղեցական են, ինչպէս Աւետարան, Ճաշոց, Յայտմաւորք, Մշաոց են այլն:

Հրատարակիչն վստահութեան արժանի է իւր ճշգրտութեան կողմանէ, եւ թէ եւ ինչնք տեղեր համառօտած է յիշատակարաններն, սակայն ինքն ալ կը յայտնէ իւր ցան, թէ՛ ... Բայց աւագ, այժմ՝ դժամ յոյժ յոյժ. թերեւս նոյն

անուանեց առաւել եւս կարեւին լոյս սփռել ի վրայ մեթ եւ աղօտ պատմութեանց, (էջ 206. Եւս. 2): Մենք ալ կը բաղձայինք իրեն Տեա (Յաբն, Ժ.) որ գործոյն վերջը յատուկ անուանց ցուցանի դներ, որ շատ օգտակար կրնար ըլլալ, սակայն կարելի չէ եղած:

Միայն ցանկալի էր որ Արժ. Վարդապետն ուսումնական գործոյ մը մէջ, որպիսի է այն Տրատարակութիւնն, կրօնական եւ առողջ գրգռել գործածուած անկայել բացատրութիւններէ՝ զգուշանար, եւ շատ անորոգուէր կողմնակցութեան թելադրութեանը, չաւե կրնայ յանձնուիլ յաջորդ Տատրոց Տրատարակութեան ժամանակ քիչ մ'աւելի մտադրութիւն գրաբարի, ուղղաբարութեան եւ տպագրութեան սխալներուն:

Ի վերջոյ յարատեւութիւն կը մտցնենք Արժ. Վարդապետին սոյն այս գեղեցիկ եւ օգտակար գործոյն մէջ: Այս Տրատարակութիւնն Արժ. Վարդապետին ժողովածոյքներուն տասնին մէկն է եւ իբր Ա. Տատր Տրատարակուած: Եթէ կարող ըլլայ Նոսրէր Լայոնի այս Ա. Տատրոյն 400 օրինակն ծակել, պիտի ձեռնարկէ Բ. Տատրոյ Տրատարակութեան: Թեթեւ գինն զոր դրած է, այն է՝ 1/2 մեծիմ, (== 2 Ֆր. == 1 ռուբ.) Կ'երաշխարէ նոյնին յաղովութեան: Եւ արդարեւ մեծապէս արժանի է այսպիսի գործ մ'արգասիրաց քաջալարութիւնը վայելելու, որով կարող ըլլայ Արժ. Վարդապետն թէ յաջորդ Տատրներն Տրատարակել եւ թէ այն գաւառական բախից Տաւաթանոյն, զոր կը յիշէ յէն 38 Եւս. 2:

Հ. Գ. Գ.

ԱՐՈՒՆԵՍՏՔԻՆԵՐԷՆ

ՌԵՍԵՐՐԻՐԸ ՊԵՏԵՐՈՒՄԻ ՓԵՐՈՒՆԸ

Իւրիցի 1870ին պաշարմանէն ետեւ՝ օգապարիկն պատերազմաց պատմութեան մէջ սկսաւ մեծ դեր խաղալ: Այն ժամանակ պաշարեալ Բարիզն կրցաւ Գաղղիոյ ուրիշ քաղաքներուն հետ օգապարիկն ձեռք օժիշտ յարաբերութեան մէջ մնալ եւ կամպագազա կրցաւ Բարիզին ելլել եւ երթալ ուրիշ տեղ նոր բանակ կազմել ի պաշարմանութիւն

1 էջ 48, 163, 165, 2 ման.:

2 էջ 194 յիշատակարարի մը մէջ արարական առումները կը յիշուի. ծածոթութեան մէջ կը գրուի՝ «Իսկ ամեն ժամանակն չ'ուր թուի թէ՛ անկարելի գործածեալ են զանաւան խորշոք եւ օտար որպէս սեռաբի ի վերջոյ՝ իսկ էջ 210 նոյնպիսի յիշատակարարն մը ծածոթութեան մէջ կը գրուի. «Եւ չ'աղի Լայոց օտարամտութիւնն սկսեալ է, որ յայտնի լինի ի վերջոյնս խոր անուանց գործածութեան»: Սակայն յայտնի է որ այն եւ նոյնպիսի երեւոյթք բնական օրինաց հետեւութիւնն են, որով փոքրիկ զանգուած մը կ'անուր թէ անապատ հարկ է որ խմբի մեծ զանգուածէն՝ ասոր աղբնութեան լափուն համայնութիւն:

Հայրենեաց: Այս ժամանակէն սկսաւ օգապարիկն ռազմագիտաց մտադրութիւնը դրաւել, եւ օգապարիկն ըստ կամի կառավարելու վարձանաւ թիւսանտիւ բնագետն, եւ Որեալ ու Գրեպս պատշաճ նախընտրեն ելել կարողութիւնն օգնութեան առին օգապարիկն կառավարելու, եւ մասամբ իւրից կրցան իրենց նպատակին հասնիլ, Թեւեւ համառաւար Որեալ եւ Գրեպս La France անուն «ընկալարիկ օգապարիկն» հաշտութեցաւ իբրեւ «ըստ բաւականի գոհացուցիչ» սակայն տակաւին կարելի չէր օգապարիկն իբրեւ «ընկալարիկն» պատերազմական նպատակի գործածել: Հանդարտ կամ մեղմ օգոյ ժամանակ յիշեալ համառաւար պաշտօնականներն կրցան օգապարիկն իրենց ուղղած տեղը տանիլ: Բայց օգոյ օտարիկ համան ժամանակ պատերազմաբար զէկն չ'ըրցաւ յաղթել եւ La France ստիպուեցաւ հալիլ ուղղութեան հետեւիլ: Նաեւ շատ անգամ զէկն հալիլ կը ջանալին եւ անգործածելի կ'ըլլայ. օգարեակ մերձեցողութեան ալ չ'կան տակաւին՝ որ անմիջապէս նորոգեն:

Այս փորձերն արգիւնաւոր ընելու եւ քաջ օգնաւորքներ յառաջ բերելու համար՝ Գաղղիական կառավարութիւնն մեծամեծ կ'ընէր սկսաւ ընել: Մեծամեծ օգնաւորքութեան գարոյն նոր կանգնեցաւ եւ մեծ համաւ հանցի: Այս օրս գաղղիական ամէն մէկ բանակն ունի իւր օգնաւորքաց զուգն, եւ այս զուգն ունի լաւ օգապարիկ մը, ջրածին կազ հանելու շարժական կազմած մը, օգապարիկն բարձրացնելու եւ ինչընելու կարեւորքն, լուսանկարի կազմած մը եւ հեռաւայն մը՝ վերին վար գնդին հետ հաղաբարկցութեան մէջ մնալու համար: Անգղիական օգնաւորքական օգնաւորքաց գարոյ մը հաստատեց ի Չէթեմ (Chatham), իւր բանակն օգնաւորքութեան մէջ կրթելու համար: Գերմանիա կը դրաղի զիսկաւորքաւ թշնամի օգապարիկն փառաց առնեն առնելու գիտ մը հնարելու: Այս վարձանաւ յատուկ թնդանութիւնն չ'ընած է, որոնք կրնան յոյսօք լսեանուած բարձրութեամբ զնգակ արձակել: Բայց փորձերն ցուցին որ եթէ օգապարիկն 500 մեղքէ աւելի բարձր ըլլայ, իրեն թնդանութիւն մը չի կրնար գնդակ հասցընել:

Օգապարիկն պատերազմային այլեւայլ վարձաններու կը գործածուի: Նաեւ կը գործածուի թշնամին լրտեսելու, երկրորդ թնդանութեանի գնդին օգնելու, այսինքն դիտելու թէ զնգակներն կը հասնին իրենց նպատակին եւ հնչ արգիւնք յառաջ կը բերեն, որ մանաւանդ զիւրեք մեծ ծառայութիւն է: Արիկայ կ'ըլլայ հետեւեալ կերպով: Օգապարիկն թնդանութեանի գնդին հետ հեռաւայնով յարաբերութեան մէջ կ'ըլլայ, եւ փունենայ ելել կարողանալ զօրաւոր կանխել մը, որուն լայնը կ'ուղղուի թշնամին բանակին վրայ: Ասով թշնգանութեանի գնդն կրնայ թնդանութիւնն իրենց նպատակին քիչ ուղղել, իսկ ինք կ'ըլլայ միջոյ մէջ, Բայց ասկէ՝ պաշարեալ բանակ կամ ամրոց կրնայ օգապարիկով իւր վիճակը ծանուցանել ուր որ պէտք է:

Օգապարիկն պատերազմի ժամանակ կառարելու գործընդերն մէկն ալ է թշնամոյն բանակին կամ ամրոցին վրայէն անցած ժամանակ պայթու-